

NGUỒN DỰ TRỮ CHIẾN LƯỢC QUỐC GIA: XU THẾ PHÁT TRIỂN

Khakhaleva N.I.

Thư viện Quốc gia Nga

Trong vài thập kỷ gần đây, trên phạm vi toàn thế giới, các kho tài liệu thư viện thường được xem xét như là một nguồn dự trữ có tính chiến lược, tạo thành tiềm lực thông tin của xã hội, và trong nhiều trường hợp, quyết định số phận của một quốc gia. Bởi vậy, điều cần thiết và lý thú là nên quan tâm tìm hiểu tình hình phát triển theo các kho tài liệu thư viện, để phát hiện ra những xu thế phát triển mới.

Sự thay đổi các khái niệm

Cụm từ "phát triển kho tài liệu" xuất hiện trong tiếng Anh là "Collection development", vào nửa sau thế kỷ XX, được sử dụng để thay thế cho cụm từ "book selection" đã từng được dùng rất phổ biến trước đây, để xác định thực chất của công tác bổ sung kho sách là "lựa chọn sách". Theo ý kiến của nhiều chuyên gia, thì trong cụm từ "lựa chọn sách" có ẩn chứa sự áp đặt của người cán bộ thư viện, ẩn chứa ý niệm chủ quan của cán bộ thư viện về hứng thú của người đọc. Cụm từ mới "phát triển kho tài liệu" biểu đạt một khái niệm bao quát hơn, hàm chứa cả việc bổ sung ban đầu và bổ sung hoàn bị kho tài liệu, nó loại trừ những phần việc mà trong một chừng mực nào đó, có thể gây ảnh hưởng không tốt đến thành phần kho tài liệu.

Hiện nay, do có những thay đổi trong lý thuyết và thực tiễn công tác tổ chức kho tài liệu thư viện, nên chúng ta lại thấy xuất hiện những đổi mới về thuật ngữ. Chẳng hạn như, cụm từ "phát triển kho tài liệu" (collection development) càng ngày càng bị thay thế bởi cụm từ "quản lý kho tài liệu" (collection management). Một số tác giả cho rằng, với sự phát triển môi trường số, khi mà sự quan tâm chủ yếu được chuyển từ dạng vật mang tin (như sách, bài viết, web-site) sang nội dung thông tin, thì trong tương lai, tất

yếu sẽ xảy ra việc chuyển từ khái niệm "quản lý kho tài liệu" sang khái niệm "quản lý nội dung" (content management).

Sự thay đổi các khái niệm như vậy không đơn thuần mang tính chất hình thức, mà đó là sự phản ánh, thực chất những yêu cầu đặt ra đối với chính sách tạo lập kho thư viện. Các thư viện luôn phải lệ thuộc vào hai nhân tố làm cản trở việc bổ sung tài liệu, đó là kinh phí và diện tích kho. Bởi vậy, khái niệm "đánh giá" thường được sử dụng như một khái niệm chính yếu trong lĩnh vực thư viện. Nó được dùng trong mọi mặt công tác và được thể hiện trong các tiêu chuẩn chọn lựa tài liệu, trong từng công đoạn của việc xây dựng và bảo quản kho, đồng thời nó phản ánh thực trạng của một kho tài liệu nói chung. Các tiêu chuẩn đánh giá cần phải được xác định trong khi tiến hành bổ sung kho, khi chọn lọc tài liệu để đưa đi đóng bìa và tu sửa, phục chế, lưu trữ, làm microfilm và quét (thực hiện số hóa), và cả khi thanh lý. Tổ hợp các tiêu chuẩn đó tạo thành cơ sở của chính sách quản lý kho tài liệu thư viện.

Về việc đánh giá một kho tài liệu nói chung, hiện đang tồn tại hai cách tiếp cận khác nhau. Một số chuyên gia đề nghị đánh giá kho theo tiêu chuẩn chất lượng và độ sâu của các tài liệu đã nhập kho. Một số chuyên gia khác lại thiên về việc đánh giá theo mức độ đáp ứng nhu cầu người sử dụng. Các chuyên gia thuộc nhóm thứ hai này đưa ra ý kiến cho rằng, khi đánh giá một thư viện thì cần phải xem xét không chỉ về số lượt bạn đọc đến thư viện, mà còn phải xem xét cụ thể những lần họ đến thư viện như vậy có mang lại kết quả cho họ hay không, kết quả đến mức nào; phải xem xét không chỉ về số lượt tài liệu cho bạn đọc mượn, mà còn phải tính cả số lượt tài liệu mà bạn đọc bị từ chối. Ý kiến này hoàn toàn đúng. Tuy nhiên, cả hai cách tiếp cận nêu trên đều có những nhược điểm cần được phê phán. Cách thứ nhất còn thiếu tính khoa học, bởi nó còn mang tính chủ quan. Cách thứ hai thì còn quá sơ sài, bởi vậy, nó cần phải được kết hợp với một số phương pháp khác. Nhiều thư viện đã kết hợp hai cách tiếp cận nêu trên, để đề ra một giải pháp mang tính thỏa hiệp. Thực chất của giải pháp này là, việc đánh giá kho tài liệu phải được tiến hành trên cơ sở xem xét, cân nhắc năm yếu tố: Khối

lượng tài liệu; Tình hình sử dụng; Điều kiện tiếp cận; "Tuổi thọ" của tài liệu; Thực trạng kho tài liệu.

Nhập tài liệu điện tử vào các kho thư viện

Phương hướng chiến lược chủ yếu trong việc phát triển các kho tài liệu là tăng cường bổ sung các tài liệu số. Các thư viện có vai trò chủ chốt trên thế giới hiện đang tiến hành bổ sung và bảo quản một khối lượng lớn các tài liệu điện tử (TLĐT). Có những tài liệu chỉ được nhập về thư viện dưới dạng số, đó là các bằng sáng chế (patent) và các băng ghi âm. Số lượng các tạp chí khoa học và xuất bản phẩm tra cứu dưới dạng điện tử đang tăng nhanh. Có những dự báo cho rằng đến năm 2018 thì các báo sẽ chỉ được xuất bản dưới dạng điện tử. Sự phát triển nhanh chóng các xuất bản phẩm điện tử đã làm nảy sinh nhiều vấn đề khó khăn phức tạp, mà muốn giải quyết thì phải vạch ra được các hướng đi cụ thể, như:

- Xây dựng luật lưu trữ TLĐT;
- Xác định tiêu chuẩn bổ sung tài liệu và đảm bảo việc truy cập từ xa các nguồn tài liệu;
- Xây dựng chính sách số hóa các tài liệu in truyền thống;
- Xây dựng chiến lược quốc gia về bảo quản các di sản số hóa.

Tại nhiều nước, việc đổi mới luật lưu trữ đang được tích cực tiến hành như vấn đề cung cấp bắt buộc các TLĐT. Tuy nhiên, cho đến nay, việc này chỉ mới được thực hiện đầy đủ tại một số nước. Chẳng hạn như ở Đan Mạch, luật lưu trữ quy định cụ thể việc cung cấp tài liệu trên mọi vật mang tin, bao gồm cả TLĐT trên đĩa compact và các phiên bản được phát hành trên mạng. Tại nhiều nước, trong đó có Nga, bản lưu trữ chỉ mới được thực hiện đối với những tài liệu được phát hành trên các vật mang tin có dạng vật thể. Việc xem xét lại luật lưu trữ tài liệu cũng đang được tích cực tiến hành tại các nước như Anh, Canada, Bồ Đào Nha và nhiều nước khác.

Nhưng, nếu như đối với các thư viện quốc gia, vấn đề chủ yếu trong việc bổ sung kho TLĐT là xây dựng, ban hành các luật về bắt buộc cung cấp tài liệu, thì đối với một số loại hình thư viện khác, vấn đề cấp thiết hơn lại là vấn đề bổ sung TLĐT, đặc biệt là đối với những thư viện phải giải quyết vấn đề này trong hoàn cảnh kinh phí hạn hẹp. Bởi vậy, việc trao đổi, thảo luận và qui định cụ thể về các tiêu chuẩn chọn lựa TLĐT, như: chất lượng và giá trị của tài liệu, sự tiện lợi khi sử dụng, nội dung, giá cả, các phương tiện kỹ thuật và phần mềm, tần số đổi mới xuất bản phẩm, mối tương quan với các nguồn tài liệu khác, khổ mẫu (format), các điều kiện về bản quyền, tính ổn định và độ tin cậy của thông tin rất được các chuyên gia lưu ý.

Song song với việc tìm mua xuất bản phẩm điện tử, các thư viện còn tích cực ký hợp đồng sử dụng giấy phép truy cập từ xa các nguồn tin trên mạng. Việc chuyển dần sang phương thức phục vụ người đọc bằng các nguồn tin trên mạng đặc biệt được tiến hành hết sức tích cực tại những nơi mà người cán bộ thư viện đã nhận thấy rất rõ ràng, chi phí cho các nguồn tin trên mạng thường thấp hơn nhiều so với chi phí để đặt mua tài liệu in truyền thống. Đồng thời, việc phát hiện và cung cấp cho người đọc các nguồn tin truy cập miễn phí trên mạng Internet cũng được thực hiện ngày càng phổ biến. Việc này có tác dụng góp phần bổ sung vào kho thư viện những nguồn tin có giá trị về khoa học và văn hoá.

Hiện nay, thư viện thuộc tất cả các cấp khác nhau đều đang nỗ lực thực hiện việc **số hóa các kho tài liệu**. Họ lập chương trình số hóa những phân kho quan trọng nhất đang lưu giữ các tài liệu trong nước có giá trị khoa học cao, các tài liệu quý hiếm hoặc tài liệu gốc. Họ xây dựng trang WEB chuyên biệt của các TLĐT để đảm bảo việc truy cập thông tin bằng lời văn, hình ảnh, biểu ngữ, băng ghi âm và đoạn trích các phim. Nhiều thư viện coi việc số hóa là một trong các định hướng ưu tiên của họ. Ở Nga, tại nhiều thư viện địa phương đã hình thành một hướng hoạt động đáng được quan tâm, ủng hộ, đó là việc chuyển các tài liệu nghiên cứu về các địa bàn trong nước sang dạng điện tử. Các dự án đang được xây dựng theo hướng tiến hành phổ biến các tri thức, thông tin về từng địa phương, từng khu vực cụ thể và về

nước Nga nói chung. Đồng thời các dự án cũng nhằm vào việc hỗ trợ cho sự phát triển khoa học và giáo dục trong phạm vi cả nước. Việc xây dựng thư viện điện tử quốc gia ở Nga phải nhằm tập hợp tất cả các nguồn tin đã và đang được phát hành thành một hệ thống thống nhất, để góp phần thúc đẩy việc truy cập, sử dụng.

Việc tổ chức sử dụng tốt TLĐT cần được gắn chặt với việc **bảo tồn dài hạn các thông tin**. Xuất phát từ ý nghĩa quốc tế của vấn đề này, Hội nghị toàn thể UNESCO, kỳ họp lần thứ 32 tại Pari, trong năm 2003, đã thông qua một bản Hiến chương về bảo tồn di sản số hóa. Bản Hiến chương này mang tính chất một văn bản khuyến nghị, tuy vậy, nó nêu rõ các nguyên tắc làm cơ sở cho việc xây dựng chiến lược và chính sách quốc gia trong các vấn đề về bảo tồn và đảm bảo việc truy cập di sản số hóa. Đồng thời, bản Hiến chương cũng nêu bật các nguyên tắc chọn lựa những tài liệu số cần phải được bảo tồn. Tương tự như các di sản ấn loát, các tiêu chuẩn chủ yếu được đưa ra để đánh giá TLĐT là tầm quan trọng của chúng, những giá trị lâu dài của chúng về mặt văn hóa, khoa học và giá trị chứng thực về mặt tư liệu. Các tài liệu có "khởi nguồn số hóa" được dành phân ưu tiên chọn lựa.

Phát triển hợp tác trong lĩnh vực tổ chức và bảo quản các kho tài liệu

Tình hình hiện nay là, các nguồn tin điện tử tiếp tục phát triển, trong khi các tài liệu truyền thống vẫn xuất bản.

Nhịp độ tăng trưởng cao của các kho tài liệu in trong hoàn cảnh khó khăn, hạn hẹp về kinh phí và diện tích bảo quản đang thôi thúc các thư viện tăng cường phối hợp và hợp tác. Nhưng, về mặt này, các thư viện đang phải tìm kiếm những hình thức mới, bởi lẽ những hình thức hợp tác trong lĩnh vực bổ sung sách báo được hình thành vào đầu những năm 80 của thế kỷ XX không mang lại kết quả mong muốn.

Hiện nay, sự hợp tác trong việc đảm bảo truy cập từ xa các nguồn tin điện tử đang được các thư viện tiến hành rất tích cực. Sự hợp lực trong môi trường mạng giúp tiết kiệm đáng kể các nguồn nhân lực và tài lực. Hình thức

hợp tác phổ biến nhất hiện nay là xây dựng các liên hiệp thư viện. Năm 2000, Hiệp hội quốc tế các liên hiệp thư viện (ICOLC - International Coalition of Library Consortia) có khoảng 130 thành viên tham gia. Các liên hiệp thư viện được lập ra để giải quyết nhiều vấn đề, trong đó có việc tập hợp nỗ lực của các thư viện nhằm giải quyết việc mua các xuất bản phẩm. Gần đây, các liên hiệp quan tâm nhiều tới khả năng giảm chi phí cả những khâu khác trong sợi dây chuyên, từ đặt mua đến cung cấp tài liệu cho người sử dụng. Chẳng hạn như, hợp đồng đặt mua sách chuyên khảo có thể bao gồm việc xử lý toàn bộ xuất bản phẩm, nghĩa là xử lý đầy đủ tới mức, khi nhận tài liệu về, thư viện chỉ cần xếp chúng lên giá sách để phục vụ người đọc.

Ở Nga có liên hiệp NEIKON gồm 70 thư viện đang hoạt động rất có hiệu quả. Quyền lợi của các thư viện thành viên được đảm bảo. Mỗi thư viện thành viên có thể chỉ cần đặt mua một phần nhỏ trong số những nguồn tin mà liên hiệp giới thiệu, quảng bá.

Kho lưu tàng (Repository) được xây dựng tại nhiều nước khác nhau trên thế giới là một hình thức hợp tác bảo quản những tài liệu ít dùng. Loại kho này hiện nay được sử dụng theo những chức năng nhiệm vụ mới, nhằm tập trung mọi nỗ lực để mua những xuất bản phẩm đắt tiền, hoặc mua giấy phép truy cập từ xa các tài liệu điện tử có trên mạng. Ở Nga, việc tổ chức các kho lưu tàng cũng đang được nghiên cứu giải quyết theo hướng này. Thay thế cho hệ thống kho lưu tàng được xây dựng từ những năm 70 của thế kỷ trước, nay đã không còn phát huy tác dụng tích cực, là một hệ thống hiện đại hơn đang được xây dựng nhằm bảo tồn các tài liệu trên cơ sở kỹ thuật mới; đồng thời có phân công chịu trách nhiệm về mức độ đầy đủ trong việc bổ sung và bảo tồn kho thư viện - thông tin quốc gia Liên bang Nga.

Với sự nỗ lực của Tổ công tác liên bộ và liên khu vực, một bộ tài liệu pháp quy đã được soạn thảo để làm công cụ điều tiết sự phân bổ trách nhiệm giữa các thư viện ở Nga trong các việc bổ sung, tàng trữ và tái phân phối các tài liệu. Đó là "Quy chế về kho thư viện-thông tin Liên bang Nga", "Quy chế về việc tàng trữ tài liệu tại kho thư viện - thông tin Liên bang Nga", "Quy

chế về việc tái phân phối tài liệu của Kho thư viện - thông tin Liên bang Nga". Đồng thời các chuyên gia cũng đã soạn thảo Chương trình tạo lập mạng lưới kho lưu tàng ở Nga để điều chỉnh quá trình lưu giữ hợp lý các tài liệu ít dùng. Bản thảo các văn kiện nêu trên sẽ được đưa ra thảo luận, hoàn chỉnh để đệ trình lên Bộ Văn hóa và Truyền thông đại chúng Liên bang Nga.

Những thay đổi về xu hướng trong việc tạo lập kho tài liệu thư viện đang diễn ra đồng thời với việc áp dụng các công nghệ thông tin mới. Nhiều công việc đã được thực hiện theo chế độ tự động hóa, như: đặt mua xuất bản phẩm định kỳ; đặt mua sách và các tài liệu khác; kiểm tra mức độ đầy đủ của việc giải quyết các yêu cầu đặt mua và việc nhập tài liệu vào kho thư viện.

Những cải biến nêu trên đang đòi hỏi phải có cách tiếp cận mới trong việc tạo lập kho tài liệu tại các thư viện. Đồng thời phải đào tạo một thế hệ cán bộ mới, lành nghề, thành thạo các kỹ năng hiện đại trong công tác tổ chức quản lý kho.

Nguyễn Công Phúc dịch

(Tài liệu gốc: BIBLIOTEKA, 2005, No1, tr. 35-37)